

«Мәдени мұра»

Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары
Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті
Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасы бойынша
шығарылып отыр

**“Мәдени мұра”
Мемлекеттік бағдарламасын
іске асыру жөніндегі
қоғамдық кеңестің құрамы**

Әшімбаев М.С., *кеңес төрағасы*
Асқаров Ә.А., *жауапты хатшы*
Абдрахманов С.
Аяған Б.Ғ.
Әбусейітова М.Қ.
Әжіғали С.Е.
Әлімбаев Н.
Әуезов М.М.
Байпақов К.М.
Биекенов К.Ү.
Бұрханов К.Н.
Досжан А.Д.
Ертісбаев Е.Қ.
Есім Ғ.
Қасқабасов С.А.
Қошанов А.
Нысанбаев Ә.Н.
Салғара Қ.
Самашев З.
Сариева Р.Х.
Сейдімбек А.С.
Сұлтанов Қ.С.
Тұяқбаев Қ.Қ.
Түймебаев Ж.Қ.
Хұсайынов К.Ш.
Шаймерденов Е.

ӘДӘЛЕТ

ЖАЛПАҚТЫҚ

20 томдық

РЕДАКЦИЯЛЫҚ БАС АЛҚА:

Қасқабасов С., *төрага*
Қорабай С., *төраганың орынбасары*
Егеубаева С.
Жолдасбеков М.
Жүсіпов Қ.
Келімбетов Н.
Қирабаев С.
Мағауин М.
Мұқанов М.

ТОМНЫҢ РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Дәуітов С.
Егеубаева С.
Жармұхамедұлы М.
Қорабай С., *жауапты редактор*

Томды баспаға дайындаған: Егеубаева С.

Сарапшы: Тілепов Ж., *филология ғылымдарының докторы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

ӘДЕБИ
ЖАДІСТЕР

3 - том

Махмұт Қашқари

ПҮРІК СӨЗДІГІ

Паймас
БаспаҮні

Алматы 2007

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
017 “Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару” бағдарламасы

Томды басуға М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі ұсынған

Ө22 **Әдеби жәдігерлер.** Жиырма томдық.
3-т.: Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі /Көне түркі тілінен ауд., алғы
сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ.Егеубай. — Алматы: Таймас баспа үйі,
2007. — 532 бет.

ISBN 9965–806–57–8

«Түрік тілдерінің жинағы (Түрік сөздігі)» — түрік дүниесінің әлемдік ғылым қазынасына қосқан ұлы мұрасы. Үш томдық бұл зерттеу еңбегі күллі түрік тілдерінің тұңғыш әрі аса терең мағыналы ғылыми сипаттамасы. Сахараның ұлы ғалымы, біртуар ойшылы, тіл зергері Махмұт Қашқари «Түрік тілдерінің жинағын» барлық түрік текті ұлыс, тайпаларды аралап жинап, зерттеп, талдап барып жазған. Күллі түрік елдерінің әдебиеті мен тілін салыстырмалы түрде зерделеп түзіп шыққан алғашқы энциклопедиялық кітап. Түрік тілінің тұңғыш та, әсте қайталанбайтын бірегей оқулығы.

XI ғасырдың бұл энциклопедиялық терең мазмұнды зерттеуі қазіргі түрік тектес ұлттардың ежелгі мәдениетінде қайта жаңғыру үрдісі жаңа бағыт алған тұста аса қажетті де пайдалы еңбек. Ана тіліміздің, туған әдебиетіміз бен мәдениетіміздің түп негіздері, төл заңдылықтары осы білікті зерттеу беттерінде жан-жақты көрініс тапқан.

Қазақ ұлысының жаңа ғылымы да, таным дүниесі де, елдік қағидалары да осындай аталы дәстүрімізден қуат алып, нәр жинауы тиіс.

Ә $\frac{4602000000-22}{00(05)-07}$ 07

ББК 81.2.

© Егеубаев А.Қ., 2007
© Әдебиет және өнер институты, 2007
© «Таймас» ЖШС, көркемдеу, 2007

ISBN 9965–806–57–8 (3-т.)
ISBN 9965–806–41–1

Барлық құқықтары қорғалған
Басылымның мүлкітік құқықтары
«Таймас» баспа үйіне тиесілі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ БАС АЛҚАДАН

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Мемлекеттік «Мәдени мұра» шеңберінде жарық көретін «Әдеби жәдігерлер» атты жиырма томдық басылымды дайындап, жариялау жұмысын жалғастыруда.

Аталған басылымның басты мақсаты – халықтың ежелгі заманнан бергі жазба мұралары мен әдеби жәдігерлерін сол күйінде өзіне қайтару, түркі халықтарына ортақ ежелгі және орта ғасыр әдеби ескерткіштері мен ХҮ-XIX ғасырлардағы ақындар шығармаларын неғұрлым толық жариялау.

Оқырманға ұсынылып отырған «Әдеби жәдігерлер» сериясының үшінші томын орта ғасырда өмір сүрген аса көрнекті түркі ғалымы Махмұт Қашқаридың «Түркі сөздігі» («Диуани лұғат-ит-түрк») еңбегінің осының алдындағы екінші томда жарияланған бөлігінің жалғасы құрайды.

М.Қашқаридің «Түрік сөздігінің» бұл томы үш бөлімнен тұрады. «Сәлім кітабы» атты бірінші бөлімде түркі тіліндегі арабша таңбамен берілген екі, үш, төрт және бес әріпті етістіктердің түрленуі мен сипаттарының баяны және қолданылуы баяндалады, соңында осы бөлімдегі етістіктердің бірнеше сипатта болуына байланысты түсініктеме беріледі. Етістіктердің қолданылу қағидасы айтылған кезде көне түркі поэзиясынан жыр үзінділері мен мақал-мәтелдер келтіріліп, нақты дәйектелген.

«Сәлім кітабы» бөлімінің соңы: «Ұлы Тәңірге шүкір, Сәлім кітабы бітті» деп аяқталады.

«Мұзоаф кітабы», яғни «Әлсіз етістіктер кітабы» атты екінші бөлім екі, үш, төрт әріпті есімдердің қолданылу қағидасына арналса, «Мұзоаф етістіктер кітабы» атты үшінші бөлім екі, үш және төрт әріпті етістіктер қағидасын баяндайды, соңында осы етістіктерді қолдану ережесі берілген.

М.Қашқари «Түркі сөздігін» жазу мақсаты туралы: «Түрік, түрікмен, оғыз, жігіл, яғма, қырғыздардың сөздері мен сөйлеу мәнерін зерттеп, қажеттісін пайдаландым. Әрқайсысының тілі мен салты санама әбден қалыптасты. Соларды мұқият зерттеп, арнайы әліппелік тәртіпке келтірдім. Мәңгілік ескерткіш әрі таусылмас әдеби-көркем мұра боп қалсын деген ниетпен түркі елдерінің сөздігін жасап, кітапқа «Түркі сөздерінің жинағы» деп ат қойдым» деп айта келе: «Жинақты» сегіз бөлімге топтастырдым... Әрбір тайпаның тілінен сөз жасауға болатын түбір сөздерін ғана алдым... Түркі халықтарының... бәйіт жырлары мен ...мақал-мәтелдерінен мысалдар келтірдім. Бұл кітапты пайдаланғандар кейінгілерге, олар өздерінен кейінгілерге жеткізсін деген ниетпен тағы біраз табылмайтын тіркестерді пайдаландым» деп сөздік құрылымына нақты тоқталады.

Томда түркі халықтары фольклорының негізгі жанрлары – тұрмыс-салт жырлары мен батырлық эпостан үзінділер, тарихи аңыздар, мақал-мәтелдер мен қанатты сөздер кеңінен қамтылған.

«Әдеби жәдігерлер» сериясының үшінші томы М.Қашқаридің «Түрік сөздігі» кітабының белгілі ақын, әдебиеттанушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Асқар Құрмашұлы Егеубаев (1950-2006) аударып шығарған басылым бойынша (М.Қашқари. Түрік сөздігі. Алматы, Хант, 1997. 2-том.) дайындалды.

А.Қ.Егеубаев аударып дайындаған басылым еш өзгеріссіз, ғалымның өзі ұсынған ғылыми принциптері негізінде беріліп отыр.

Томның көлемі – 30 б.т.

וְהַיְהוּדִים
- אֵין - אֵין
אֵין אֵין

ᐱᐱᐱᐱ

ᐱᐱᐱᐱᐱᐱ

- Ер оқ кездеді; яғни адам оққа жақ шығарды.» (Kezgerүг - kezgermek : Кезгерүр-кезгермек - Кездер-кездемек).

كۆزگەردى KÖZGERDİ КӨЗГЕРДІ: көрсетті; көргізді.

«Ol atamny maña kezgerdi: Ол атамны маңа көзгерді - Ол атамды маған көрсетті.» Кездесіп, ұшырасса да осылай дейді. (Közgerүг - көзгермек: Көзгерүр-көзгермек - Көрсетер-көрсетпек.)

күзгәрдй KYZGERDİ КҮЗГЕРДІ: күзгерді; күзге айланды.

«Өзлек күзгерді: Өзлек күзгерді - Мерзім күзге айланды; Уақыт күзге бет алды.» (Kүзgerүг-күзgermek: Күзгерүр-күзгермек - Күзге айналар-күзге айналмақ.)

келгәрдй KELGIRDİ КЕЛГІРДІ: келгелі тұрды.

«Ol maña kelgirdi: Ол маңа келгирді - Ол маған келгелі тұрды.» (Kелgireg - kелgirmek: Келгірер-келгірмек - Келгелі тұрар -келгелі тұрмақ.)

көңгәрдй KӨNGERDİ КӨНГЕРДІ: көндірді, туралады, түзу жол көрсетті.

«Ol oқ көngerdi: Ол оқ көнгерді - Ол оқты туралады.» Басқаларға да осы секілді. «Ol jol көngerdi: Ол иол көнгерді - Ол жол көрсетті.»

ды.

«الار بىر بىرگە سىغرىشىدى» Olar bir birig syg-
guşdy: Олар бір біріг сығрушыды - Олар бір-
бірін сыдырысты». (سىغرىشماق - سىغرىشور - Syggu-
shig-syguşmaq: Сығрушүр-сығрушмақ -
Ығыстырар-ығыстырмақ).

«سفر شدى» SAVRUŞDY SAVRŪŞDY: сапырысты; ұшырысты.

«ال منكا ترغ سفر شدى» Ol maña taruğ savguş-
dy: Ол маңа таруғ саврушыды - Ол маған тары
ұшырысты». Басқаларға да осындай қолда-
нылады. Сорпаны тасып кетпеу үшін сапыр-
ғанда да осы сөз қолданылады.

(سفر شماق - سفر شور - Savguşig-savguşmaq: Сав-
рүшүр-саврушмақ - Сапырысар-сапырыс-
пақ).

«سقر شدى» SYQRŪŞDY SYQRYŞDY: ысқырысты.

«الار بارشا سقر شدى» Ular barşa syqgyşdy:
Ұлар барша сықрышыды - Барша ұларлар ыс-
қырысты». Жылан, соған ұқсас басқа
нәрселер ысқырынса да осылай дейді.

(سقر شماق - سقر شور - Syqgyshig-syqgyşmaq:
Сықрышүр-сықрышмақ - Ысқырысар-ысқы-
рыспақ).

«تمر شدى» TUMRUŞDY TŪMRŪŞDY: бунақтасты; жұмырлап

турасты. «ال منك بىرلا يماق تمر شدى» Ol meniñ
birle jyğaş tumguşdy: Ол менің бірле иығаш

«سوق سقرلدى» Suv savguldy: Сув сабрұлды -
Су сапырылды». Қайнаған сорпаны тасымау
үшін, я суыту үшін шөмішпен сапырғанда
да осы сөзді қолданады. «ترغ سقرلدى» Tagy
savguldy: Тарығ саврылды - Тары сапырыл-
ды; яғни сапырып ұшырып тазаланды».

«ياش كوزدين سقرلدى» Jash көzdin savruldy:
Иаш көздің саврұлды - Көзден жас сорғала-
ды».

Жырда былай дейді:

تُنْ كُنْ تُرْبُ يَغْلِيوُ
ياشَمْ مَنِكْ سَقْرُلُورْ

*Түн күн тұрп жылау
Иашым менің саврұлур:*

*Түн күн тұрп иыглау
Иашым менің сабрұлур -*

*Түн күн тұрп жылаймын,
Жасым менің сорғалап».*

(Күндіз-түні тоқтамай жылап, көзімнің
жасы сорғалады).

«سقرلور - سقرلماق» Savrulur-savrulmaq: Сав-
рұлур-саврұлмақ - Сапырылар-сапырылмақ).

«سغزالدى» SYFZALDY SYFZALDY: сығалды; сығыстырылды.

«بیر ناناك بیر کا سغزالدى» Bir neң birge syfzal-
dy: Бір нең бірге сығзалды - Бір нәрсе бір

جۈرۈلۈندى ЖҮРҮРЛЕНДІ ЖҮПҮРЛЕНДІ: жүні өсті,

түбіттенді.

«اجگو جۈرۈلۈندى» Ешкү жүрүлөнді: Ешкү жүпүрленді - Ешкі жүні өсті; Ешкі түбіттенді. «جۈرۈلۈنۈر - جۈرۈلۈنۈر» Жүрүлөнүг-жүрүлөнмек: Жүпүрленүр-жүпүрленмек - Түбіттенер-түбіттенбек.)

جېشىلۈندى ШЕВИШЛЕНДІ ШЕБИШЛЕНДІ: шыбыштанды; шы-

быш болды.

«اغلاق جېشىلۈندى» Оғлақ шевішленді: Оғлақ шебішленді - Лақ шыбыштанды.» Алты айлық лақты шыбыш деп атайды.

«جېشىلۈنۈر - جېشىلۈنۈر» Шевішленүг-шебішленмек: Шевішленүр-шебішленмек - Шыбыштанар-шыбыштанбақ.)

چارقانۈندى ШАРУҚЛАНДЫ ШАРУҚЛАНДЫ: шарықтанды;

шарықты болды.

«ار چارقانۈندى» Ер шағуқланды: Ер шаруқланды - Ер шарықтанды; Адам шарыққа ие болды.» «چارقانۈنۈر - چارقانۈنۈر» Шағуқлануғ-шағуқланмақ: Шаруқланүр-шаруқланмақ - Шарықты болар-шарықты болмақ.)

چېشەكلۈندى ШЕШЕКЛЕНДІ ШЕШЕКЛЕНДІ: шешектенді;

шешек атты.

«يغاج چېشەكلۈندى» Ығаш шешекленді: Ығаш шешекленді - Ағаш шешектенді.» Басқалары да осындай. «چېشەكلۈنۈر - چېشەكلۈنۈر» Шешекленүг-шешекленмек: Шешекленүр-ше-

күнжүк-ленді - Тон жағаланды.»

كۈنجۈكلەنگەن - كۈنجۈكلەنگەن. كۈنجۈكلەنگەن. Күнжүкленүг-күнжүклен-
енмек: Күнжүкленүр-күнжүкленмек - Жа-
галанар-жағаланбақ.)

بېكەملىنىدى كېشكەملىنىدى* БЕШКЕМЛЕНДИ* БЕШКЕМЛЕНДИ: бешкемден-
ді; (бекемденді - А.Е.)

«ار بېكەملىنىدى» Er beshkemlendi: Ер бешкем-
ленді - Ер жорық күндерінде беліне тағын-
ды.» (Ер жорық күндерінде сауыт-сайман
қару-жарағын киініп, белін бекем буынды
деген мағынаны беретін болар. А.Е.)

بېكەملىنىدى - بېكەملىنىدى. Вешкемленүг-бешкем-
ленмек: Бешкемленүр-бешкемленмек - Бе-
ліне тағынар - беліне тағынбақ.)

تۇربۇنلىنىدى TURBUNLANDY ТҮРБҰНЛАНДЫ: сұрастырды;
ізвестірді.

«از تۇربۇنلىنىدى» Er turbunlandy: Ер түрбұнланды
- Адам сұрастырды; Адам бір нәрсені издес-
тірді.» تۇربۇنلىنىدى - تۇربۇنلىنىدى. Turbunlanur-tur-
bunlanmaq: Түрбұнланүр-түрбұнланмақ -
Сұрастырар-сұрастырмақ.)

كېشىلىنىدى KIRSHENLENDI КІРШЕНЛЕНДІ: опаланды.

«ار اغت كېشىلىنىدى» Uragut kirshenlendi: Ұрағұт
кіршенленді - Қатын опаланды; Әйел бетіне
опа-далап жағынды.» كېشىلىنىدى - كېشىلىنىدى. Kırshenlen-
enmек: Кіршенленүг-кіршенленмек: Кіршенленүр-кір-
шенленмек - Опаланар-опаланбақ.)

* Қараңыз: «Мужчина поднял бунчук. (МК 405/8)». (ДТС., 90-стр.)

ጸሐፊው ገብረ ገብረ

ገብረ ገብረ

болады: Екі айыр бұтақтың арасына тұзақ-
тап жіп байлайды. Оны топыраққа көміп,
үстіне дән шашып тастайды. Жем жеуге
келген құс тұзаққа не аяғымен, не мойны-
нан ілініп қалады.

Мақалда былай деп айтылған:

سَجْرَتُهُوْدِنْ قُوْرُقْمِشْ قُشْ قِرُقْ يِيْلْ اَذْرِيْ يِفَاچْ

ازا قُنْمَاسْ Сашыратғудын қорқмыш күш қырқ иыл адзры

қығ жыл азғы жығаш үзе қонмас: Сашы-
ратғудын қорқмыш күш қырқ иыл адзры
иығаш үзе қонмас - Сашыратқыдан қо-
рыққан құс қырық жыл ағаш үстіне қон-
бас.» Бұл пайғамбар ғалайхиссаламның:

«لَا يُلْسَعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جَنْحِ مَرَّتَيْنِ» деген сөз-
деріне ұқсас.

سَاشْرَاتُورْ - سَاشْرَاتْمَاقْ Sashratug-sashratmaq:
Сашратүр-сашратмақ - Шашыратар-шашы-
ратмақ).

سَدْرَتِّي SEDRETTI СЕДРЕТТИ: сиретті, селдіретті.

اَلْ تُوْنُغْ سَدْرَتِّيْ OI tonıg sedretti: Ол тонығ
седретті - Ол тонын селдіретті.»

اَلْ كِشِيْ نِيْ سَدْرَتِّيْ OI kishini sedretti: Ол кі-
шіні седретті - Ол кісіні жеңілдетті; Ол кі-
сілердің қиыншылығын сиретті.» Бір
нәрсені жеңілдетсе де, кемітсе де осы сөз
қолданылады. سَدْرَتُّورْ - سَدْرَتْمَاقْ Sedretüg-

лып айтылады. (قۇشْتَمَاق - قۇشْتور) Қоғшатур-қоғшатмақ: Қоғшатүр-қоғшатмақ - Жібітер-жібітпек.)

قۇشْتى كۈشْتى ҚОВШАТТЫ ҚОВШАТТЫ: қаптатты.

«Ol اۇق قۇشْتى» Ол оқ қовшатты: Ол оқ қовшатты - Ол оқ қаптатты; Ол қуыс ағашпен оқ қаптатты.» (قۇشْتَمَاق - قۇشْتور) Қовшатур-қовшатмақ: Қовшатүр-қовшатмақ - Қаптар-қаптатпақ.)

كۈشْتى كۈشْتى КЕВШЕТТИ КЕВШЕТТИ: жұмсартты; босатты.

«Ol اۇق قۇشْتى» Ол қатығ неңні кевшетті: Ол қатығ неңні кевшетті - Ол қатты нәрсені жұмсартты.» (كۈشْتَمَاق - كۈشْتور) Кевшетүр-кевшетмек: Кевшетүр-кевшетмек - Жұмсартар-жұмсартпақ.)

كۈشْتى كۈشْتى КЕВШЕТТИ КЕВШЕТТИ: күйсетті.

«Ol اۇق تۈيۈسۈن كۈشْتى» Ол теvisin кевшетті: Ол теvisin кевшетті - Ол түйесін күйсетті.» (كۈشْتَمَاق - كۈشْتور) Кевшетүр-кевшетмек: Кевшетүр-кевшетмек - Жұмсартар-жұмсартпақ). Мәсдары жоғарғы сөздегідей.

تاسْقاتى تاسْقاتى ТАСҒАТТЫ ТАСҒАТТЫ: бетін шапалақтатты; бетін шапалақпен ұрғызды.

«Ol اۇق قۇلۇن تاسْقاتى» Ол құлын тасқатты: Ол құлын тасқатты - Ол құлын бетке шапалақтатты.» Басқаларға да сондай. (تاسْقاتى - تاسْقاتور) Tasqatur-tasqatмақ: Тасқатүр-тасқатмақ - Шапалақтатар-шапалақтатпақ).

1. *Ақынжанов М.* Қазақтың тегі туралы. Алматы: Қазмембас, 1957.
2. *Арат Р.Р.* Кутадғу билиг. I. Метин. Истамбул, 1947.
3. *Әуезов М.* Шығармалар. Он екі томдық. Алматы: Жазушы, 1969. 11-т.
4. *Баласағунский Ю.* Наука быть счастливым. М.: Худ. лит., 1977.
5. *Баласағунский Ю.* Благодатное знание. М.: Наука, 1983.
6. *Валитова А.А.* Юсуф Баласағунский и его Кудатғу билиг. М., 1951.
7. *Дербісәлиев Ә.* Қазақ даласының жұлдыздары. Алматы: Рауан, 1995.
8. *Егеубаев А.* Ежелгі дәуірдегі қазақ әдебиетінің көркемдік жүйесі. Алматы, 1999.
9. *Егеубаев А.* Құлабыз. Алматы, 2001.
10. *Егеубаев А.* Идейно-художественное влияние поэмы “Кутадғу билиг” Юсуфа Баласағунского (XI в.) на развитие казахской литературы (вопросы традиции, поэтики и перевода). Автореферат канд. дисс. Алматы, 1989.
11. *Егеубаев А.* Кісілік кітабы. Алматы, 1998.
12. *Жолдасбеков М.* Асыл арналар. Алматы: Жазушы, 1990.
13. *Жүсіп Баласағұн.* Құтты білік (Көне түркі тілінен аударған және алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Егеубаев). Алматы: Жазушы, 1986.
14. *Жүсіп Баласағұн.* Құтты білік (Ауд. А.Қ.Егеубаев). Пекин: Ұлттар, 1989.
15. *Жүсіп Ғас Ғажиб.* Құтадғу билиг. Пекин: Ұлттар, 1984.
16. *Иванов С.Н.* О “Благодатном знании” Юсуфа Баласағунского. М., 1983.
17. История всемирной литературы. М.: Наука, 1985. Т.2.
18. *Келіметов Н.* Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. Алматы: Мектеп, 1986.
19. *Келіметов Н.* Көркемдік дәстүр жалғастығы: ежелгі түркі поэзиясы және қазақ әдебиеті бастаулары. Астана: Елорда, 2000.
20. *Кляшторный С.Г.* Эпоха “Кутадғу билиг”// Советская тюркология. 1970. №4.
21. *Кононов А.Н.* Поэма Юсуфа Баласағунского “Благодатное знание”. — В кн.: Баласағунский Ю. Благодатное знание. М., 1983.
22. *Қашқари М.* Түрік сөздігі. Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.Қ.Егеубай. — Алматы: “Хант”, 1997-1998.
23. *Малов С.Е.* Памятники древнетюркской литературы. М.-Л., 1951.
24. *Наджит А.* Культура и тюркоязычная литература мамлюкского Египта XIV века. — Туркестан, 2004.
25. *Умняков И.И.* Самая старая турецкая карта мира. Труды Самаркандского Гос. пед. института им. А.М.Горького. т.1. Самарканд, 1940.
26. *Фролов Д.В.* Классический арабский стих. М., “Наука”, 1991.

Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова Министерства образования и науки РК продолжает работу по подготовке и изданию очередных томов серии «Әдеби жәдігерлер» («Литературные памятники»), издаваемого в рамках Государственной программы «Мәдени мұра» («Культурное наследие»).

Третий том серии «Әдеби жәдігерлер» («Литературные памятники») – это продолжение предыдущего тома знаменитого труда «Дивани лугат-ит-турк» («Словарь тюркских наречий») выдающегося тюркского ученого средневековья Махмуда Кашкари (1029-1101).

Этот том «Словарь тюркских наречий» М.Кашкари состоит из трех разделов. В первом разделе «Сәлім кітабы» («Книга салима») дается описание тюркским глаголам, состоящим из трех, четырех и пяти букв и обозначенные арабской графикой, в конце дан обстоятельный комментарий.

Конец раздела заканчивается словами: «Слава Великому Тенгри, Книга салима завершена».

Второй раздел «Мұзоаф кітабы» («Книга музоаф») или же «Книга слабых глаголов» посвящен правилам употребления тюркских имен, состоящих из двух, трех и четырех букв, третий же раздел «Мұзоаф етістіктер кітабы» («Книга глаголов музоаф») – правилам употребления глаголов, также состоящих из двух, трех и четырех букв.

В качестве примеров широко представлены образцы тюркского фольклора – обрядовые и лирические песни, отрывки героического эпоса, исторические предания и легенды, пословицы и поговорки. Лучшим объяснением этому могут служить высказывания автора: «Эту книгу я составил в алфавитном порядке, украшал ее пословицами, саджами (римфованная проза), поговорками, стихами, раджазами (стихи воиственного содержания) и отрывками из прозы. Я облегчил трудное, разъяснил неясное и трудился годами ... Я рассыпал в нем из читаемых ими (тюрками) стихов для того, чтобы ознакомить (читателей) с их опытом и знаниями, а также пословицы, которые они употребляют в качестве мудрых изречений в дни счастья и несчастья с тем, чтобы сказитель передавал их передатчику, а передатчик другим. Вместе с этими (словами) я собрал в книге упоминаемые предметы и известные (употребительные слова) и, таким образом, книга поднялась до высокого достоинства и достигла отличного превосходства».

Настоящий том подготовлен на основе последнего издания «Дивани лугат-ит-турк» М.Кашкари на казахском языке (1997, 2-том, перевод и предисловие А.К.Егеубаева) и в соответствии с принципами издания серии «Әдеби жәдігерлер» без изменений.

Объем тома - 30 п.л.

SUMMARY

M.O.Auezov Institute of literature and art, Ministry of education and science, Republic of Kazakhstan continues preparation and publication of the volumes of twenty volume collection “Adebi zhadigerler” (“Literary monuments”) published within the frame of State program “Madeni mura” (“Cultural heritage”).

Third volume of the series “Adebi zhadigerler” (“Literary monuments”) is a continuation of the previous volume of the well known work “Divan lugat-it-turk” (“Vocabulary of Turkic proverbs”) of the well known Turkic scientist of medieval period Makhmud Kashgari (1029-1101).

This volume of the «Vocabulary of Turkic proverbs» of M.Kashgari includes three sections. First section “Salim kitabi” (“Book of salim”) includes description of Turkic verbs consisting of three, four and five letters and indicated by Arab graphics, in the end it presents substantial comment.

The section ends with words: «Glory to Great Tengri, Book of salim came to end».

Second section «Muzaof kitabi» («Book of muzaof») or «Book of weak verbs» is devoted to the rules of using Turkic names, consisting of two, three and four letters, third section “Muzaof etistikter kitabi” (“Book of muzaof verbs”) is devoted to the rules of using verbs that also consist of two, three and four letters.

The volume includes the patterns of Turkic folklore such as ritual and lyric songs, fragments of heroic epos, historical stories and legends, sayings and proverbs. The author provided the best explanation to this. “I have compiled this book, -wrote M.Kashgari, - in alphabetic order, decorated it with sayings, sadja (rhythm prose), proverbs, verses, radjazami (poems of military content) and fragments of prose. I have simplified the difficult things, clarified the unclear things and worked during many years... I have inserted poems that are well known among Turkic people in order to familiarize the readers with their experience and knowledge and sayings that they use as wise expressions in different situations, happiness and unhappiness in order that the narrator would pass them to the teller and teller to other people. Together with those words I have collected in the book the mentioned subjects and well known (used words) and so the book has achieved high merit and excellence”.

This volume is prepared on the basis of the last edition of “Divani lugat-it-turk” of M.Kashgari in Kazakh language (1997, 2-volum, translation and foreword of A.K.Egeubayev) and in accordance with the principles of the edition of the series “Adebi zhadigerler” without any changes.

Volume includes 30 pp.

МАЗМҰНЫ

Диуани лұғат-ит-түрк
Бісміллә-һір-Рахманір-Рахим!

Сәлім кітабы
Бісміллә-һір-Рахманір-Рахим!

Сәлім етістіктер кітабы 12

Мұзоаф кітабы
Бісміллә-һір-Рахманір-Рахим!

Мұзоаф есімдер кітабы..... 410
Мұзоаф етістіктер кітабы..... 424
Пайдаланылған әдебиеттер..... 528
Резюме..... 529
Summary..... 530

Ғылыми басылым

ӘДЕБИ ЖӘДІГЕРЛЕР

Махмұт Қашқари

ТҮРІК СӨЗДІГІ

Көне түркі тілінен аударып,
алғы сөзі мен түсініктерін жазған

А.Қ.Егеубаев

Редакторы Р.Б.Асанбай

Техникалық редакторы Г.Ә.Сәбитова

Көркемдеуші редакторы С.Бахретдинов

Компьютерде беттеген Ә. Молдахметова

Баспаға Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің
№ 0000082 мемлекеттік лицензиясы 2005 жылы 11 қаңтарда берілген

ИБ №22

Басуға 1.10.07 ж. Қол қойылды. Пішімі 60x90^{1/16}, офсеттік басылыс.

Офсеттік қағаз. Әріп түрі “Times New Roman”.

Шартты баспа табағы 33,25. Есептік баспа табағы 30

Таралымы 3000 дана.

“Таймас” баспа үйі” ЖШС.

050026, Алматы қаласы, Ғ.Мұрағбаев көшесі, 61-үй

Тел./факс 234-18-45, тел.: 234-18-46, 234-18-47, 234-18-48